

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. Драгоманова**

КОЛІНЬКО Олена Петрівна

УДК 883.3

**Мала проза Стефана Коваліва
в контексті розвитку української літератури
кінця ХІХ – початку ХХ століття**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Київ - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ГУЛЯК АНАТОЛІЙ БОРИСОВИЧ,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, професор
кафедри української літератури

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
ТКАЧУК МИКОЛА ПЛАТОНОВИЧ,
Тернопільський державний педагогічний університет,
завідувач кафедри української літератури

- кандидат філологічних наук, доцент
ПОЛЯРУШ НІНА СТЕПАНІВНА,
Вінницький державний педагогічний університет
імені М.Коцюбинського,
доцент кафедри української літератури

Провідна установа - Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра історії української літератури ХХ століття

Захист відбудеться 21 березня 2000 року о 14³⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова (Київ, вул.Пирогова, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 19 лютого 2000 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої ради**

Н.П. Гальона

Загальна характеристика роботи

Сучасне уявлення про стан розвитку української культури кінця XIX – початку XX століття буде повнішим, якщо в науковий ужиток запроваджувати імена багатьох письменників, творчість яких раніше або фальсифікувалася через ідеологічне свавілля, або згадувалася принагідно. Серед таких несправедливо забутих, але талановитих новелістів порогу сторіч опинився С.Ковалів (1848 - 1920).

Актуальність теми дослідження. Художній набуток С.Коваліва є оригінальним і своєрідним явищем, вплетеним у канву суспільних і літературних проблем його доби. Сучасник І.Франка, Лесі Українки, М.Коцюбинського, В.Стефаніка, О.Кобилянської, він зробив помітний внесок до національної літератури, створив “оповідання справді гідні того, щоб їх не забувати” (О.Маковей). І.Франко, якого з митцем пов’язувала міцна дружба, помітив і радо привітав серед багатого розмаїття оригінальних і різнобарвних галицьких новелістичних талантів зламу століть “характеристичні, крізь сльози всміхнуті нариси Ковалева”, відвівши таким чином йому почесне місце в когорті імен, “яких не постидалась би ні одна далеко багатша від нашої література”¹.

Про С.Коваліва та його твори в свій час писали О.Маковей, Ол.Грушевський, М.Євшан, С.Єфремов, правда, дещо спрощено інтерпретуючи його творчість як однозначно реалістичну, зараховуючи його до “старої школи” українських письменників – побутописців, що з позицій літературознавства на початку XX ст. (та й дещо пізніше) сприймалось як анахронізм.

Письменник мав дев’ять прижиттєвих збірок. Здавалося, його вагомий художній доробок повинен би стати відомим не лише в Галичині, а й у всій Україні, проте митець так і залишився малознаним, не поцінованим в історії української белетристики.

Таким чином, творчість С.Коваліва була маловідома широкому загалу читачів, а сам письменник фактично виявився не залученим до історико-літературного поступу своєї доби. Тому в дисертаційному дослідженні увага зосереджена на літературному доробкові напівзабутого галицького письменника С.Коваліва у вимірах найновіших досягнень сучасного літературознавства. З’ясування реальної участі митця в культурологічному процесі досліджуваного періоду конче необхідне, бо і “великі”, і “малі”, і “першорядні”, і “другорядні” таланти “трудилися на одній ниві і всі клали, один більше, інші менше, свою частку в будівлю нашого духу”².

¹ Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку // Збір. творів: У 50- т.–К.1984.–Т.41.–С.524-525.

² Шевчук В. З вершин і низин. Книга цікавих фактів із історії української літератури.–К.,1990.–С.8.

Глибокий аналіз творчості С.Коваліва не тільки сприятиме створенню правдивого образу письменника і педагога, демократа і просвітителя, а й складе якнайповніше уявлення про багатство та різноманітність малої прози досліджуваної доби, про специфіку інших процесів, що відбувалися у тогочасному українському письменстві. Тож звернення до малої прози С.Коваліва і її нове прочитання цілком виправдане й актуальне. Тема дисертації пов'язана з науковою проблематикою кафедри української літератури НПУ імені М.П.Драгоманова, пов'язаною із з'ясуванням місця письменника у літературному контексті.

Предметом дослідження є текстовий масив малої прози С.Коваліва.

Матеріалом дослідження послужили прижиттєві й посмертні видання художніх творів С.Коваліва, опублікованих збірками (“Дезертир і інші оповідання”, “Громадські промисловці”, 1899; “Риболови і інші оповідання”, 1903; “Похресник і інші оповідання”, 1909; “Чародійна скрипка”, “Писанка”, 1910; “В остатній лавці”, “Щаслива бабуня”, 1911; “Образки з галицької Каліфорнії”, 1913; “Ройтів шиб і інші оповідання”, 1952; “Твори”, 1958); матеріали періодики різних років, епістолярна спадщина, архівні матеріали, які зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України (архів І.Франка, архів О.Маковея, архів В.Гнатюка).

Мета дослідження – провести синтетично-аналітичний аналіз малої прози С.Коваліва на тлі розвитку українського письменства кінця XIX – початку XX століття. Досягнення сформульованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- створити літературний портрет письменника в контексті громадсько–політичного, економічного та культурного життя на зламі століть;
- показати взаємозв'язок і взаємодію літературної і педагогічної діяльності митця;
- висвітлити творчі пошуки С.Коваліва, його зв'язки з представниками “старої” та “нової генерації” українського письменства; осмислити вплив “школи Франка” на доробок прозаїка; виявити в ньому явища специфічні, новаторські, індивідуальні;
- дослідити жанрове й тематичне розмаїття художньо–літературної спадщини митця; стильові модифікації його малої прози, особливо творів, написаних у натуралістичному чи імпресіоністичному ключі або в їх творчому синкретизмі;
- визначити місце С.Коваліва в літературному процесі кінця XIX – початку XX століття.

Методологічною основою дисертації стали літературно-критичні праці українських теоретиків літератури В.Агеєвої, Л.Гаєвської, О.Гнідан, А.Гуляка, Т.Гундорової, І.Денисюка, Ю.Кузнєцова, П.Хропка, О.Черненко, Н.Шумило та інших. До тексту дисертації залучено теоретичний матеріал з праць російських та зарубіжних вчених В.Адмоні, Л.Андрєєва, В.Виноградова, М.Владимирова, Є.Волкова, Н.Гея, В.Гречнева, М.Ласло-Куцюк, а також

праці вчених із загальних проблем педагогіки, психології, філософії, історії (М.Боришевського, В.Сухомлинського, С.Шацького, Є.Онацького, В.Храмової тощо).

Відповідно до завдань дослідження в різних його частинах застосовано **методи** історико-біографічного опису, проблемно-тематичного аналізу, в тому числі й прийоми зіставно-типологічного розгляду художніх творів у контексті тогочасної літератури з перевагою герменевтики тексту.

Наукова новизна дослідження полягає у створенні адекватного уявлення про одного з маловідомих сьогодні літераторів кінця XIX – початку XX століття, творчий доробок якого неоднорідний в ідейно-тематичному і жанрово-стильовому планах; у вирізненні в ньому найвагоміших здобутків письменника; в цілеспрямованому дослідженні його малої прози на тлі і в контексті літературно-мистецьких пошуків доби.

Теоретичне значення і практична цінність роботи. Нове прочитання малої прози С.Коваліва дає змогу глибше пізнати складний процес становлення його багатофункціональної синтетичної художньої системи. Матеріали і висновки дисертації мають значення для осмислення важливих літературознавчих проблем, пов'язаних з вивченням жанрово-тематичного та стилістичного розмаїття спадщини митця.

Основні результати роботи можуть бути реалізованими в процесі викладання вузівських курсів історії української літератури кінця XIX – початку XX ст., спецкурсів і спецсеминарів на філологічних факультетах університетів та педінститутів, при написанні пошукових досліджень (курсівих, дипломних робіт), у підготовці навчальних посібників для вчителів, студентів, учнів.

Апробація роботи. Окремі її положення було викладено на наукових конференціях і семінарах у доповідях: “Стильові модифікації малої прози С.Коваліва” (Всеукраїнська наукова конференція з нагоди 150-річчя від дня народження С.Коваліва “Стефан Ковалів та український літературний процес”, Борислав, 1998); “С.Ковалів: новації традиціоналіста” (викладацька науково-практична конференція “Модернізм в художній інтерпретації традиціоналістів”, Бердянськ, 1999).

Матеріали роботи перевірені на практичну результативність у лекціях з української літератури для студентів і вчителів. Дисертація була обговорена на засіданні кафедри української літератури НПУ імені М.П.Драгоманова. Основні результати дослідження викладено у 5 публікаціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури (222 позиції). Загальний обсяг тексту – 192 сторінки.

Основний зміст дисертації

У “Вступі” обґрунтовується актуальність і доцільність дослідження, його теоретико-методологічна основа, характеризується стан вивчення проблеми, формулюються головна мета і завдання, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, їх апробація та можливість впровадження.

У першому розділі “Гене́за творчості та ідейно-тематичне новаторство прози С.Коваліва” йдеться про формування світогляду й становлення літературно-естетичних смаків і уподобань митця, які відбувалися під значним впливом “школи Франка”, про співвідношення ідейно-художніх традицій і новаторства в творчості письменника.

С.Ковалів прийшов в українську літературу на початку 80-х рр. XIX ст. У цей час галицькі політико-суспільні обрії характеризувала передусім гегемонія москвофілів, повна байдужість більшості тогочасної інтелігенції до проблем народу, відсутність позитивного ідеалу. Це, безумовно, не могло не позначитися на розвитку літератури: “новелістична продукція була слаба”, розвивалась “утертими дорогами, творила після даних взірців, не досягаючи артистичного викінчення і ширини погляду тих взірців”¹.

Але на грані століть в нашій літературі відбуваються значні зміни: вона збагачується новими ідеями, темами, способами літературної техніки. З’являється молоде покоління митців, вихованих на зразках найновішої європейської літератури. У белетристиці спостерігається процес активних творчих шукань, утвердження нових естетичних і суспільних еталонів. “Новатори епохи” (І.Денисюк) чи, як їх тоді називали, письменники “нової генерації”, “звіяли бурю в нашій національній житті”, “розбудили пристрасті там, де вперед була байдужість і рутинна, оживили пульс народного життя”².

Саме в період таких інтенсивних естетичних пошуків набуває художньої зрілості творчість С.Коваліва. Розпочавши в традиціях “старої” манери письма – оповідь від І особи,

¹ Франко І. Конкурс “Зорі” // Франко І. Твори: В 50 т.-Т.29.-С470.

² Франко І. З остатніх десятиліть XIX ст.-Т.41.-С496.

перевага статичного, етнографічно–побутового опису з надмірною деталізацією, що простежуються в перших оповіданнях на теми сільського життя (“Пацлавські богомольці”, “Прилагодження на малі хрестини” тощо), - С.Ковалів на початку ХХ ст. долає цю тенденцію, урізноманітнює форму своїх творів, робить спробу моделювати дійсність крізь призму настроїв персонажів, спрямовує прожектор обсервації людини у світ психічних переживань, торкаючись таких проблем, як психологія смерті, психологія злочину, психологія страху (“Суд”, “Дроворуб”, “Олекса Щупак”, “Дрогобицький Найда”), що засвідчує перехід від традиційних форм письма до новітнього дискурсу.

Творче зростання С.Коваліва відбувалося під впливом світової та української класики (О.Бальзака, Г.Флобера, Е.Золя, Л.Толстого, Марка Вовчка, Ю.Федьковича). З набутої митцями скарбниці художніх ідей С.Ковалів формував свій творчий метод, розвивав і поглиблював їх відповідно до конкретного задуму, своєрідного матеріалу дійсності, що його оточувала, та не менш своєрідного особистого життєвого досвіду. Не заперечення попередніх традицій, а продовження й розвиток їх, оновлення структури в найбільш оцінних вузлах (проблематика, жанр, стиль, типи героїв і конфліктів) стало прикметною рисою творчості галицького письменника.

На формування естетичного світогляду С.Коваліва мала значний вплив і “школа Франка” з її орієнтацією на “життеподібність”, на “різноманітність явищ і течій” (І.Франко). Головні принципи концепції “наукового реалізму” стали основою багатовимірного реалізму С.Коваліва, який не був ідеальним, прикрашеним, очищеним від “тривіальностей, грубіянк, обридливостей”, а був зверненим до буднів, до життя в маргінальних верствах суспільства.

У першому розділі визначається й основа філософського світогляду С.Коваліва, яка становить своєрідний симбіоз просвітительських і релігійно-християнських постулатів, поєднаних з прогресивними поглядами педагога-гуманіста. В історіософській парадигмі митця проступає теза, що без сповідування основ християнської моралі неможлива сама сутність людини. Знайомий зі сквородинськими ідеями “сродної праці”, з толстовською теорією терпіння і всепрощення, С.Ковалів створює власну концепцію ідеальної людини, найголовнішим скарбом якої є любов до людей, висока духовність і порядність. Християнсько-релігійні уявлення митця підкріплювалися просвітительською вірою в розум та людину. Цими поглядами значною мірою пояснюється створення образів ідеальних героїв: Степана Тулюка (“Добрий заробок”), Лучки Щербатого (“Конокради”), Андрія Тихомира (“Хто винен?”), Семена Трудолоба (“Світ учить розуму”), для яких знання, самовіддана праця, моральні чесноти – то “золото, жемчуг неоціненний” (С.Ковалів).

Витоки прогресивних методів навчання і виховання С.Коваліва теж беруть початок у християнстві. Взавши гуманізм відправною точкою у своїй педагогічній діяльності, яка тривала все життя як безперервний вияв інтересу до душі дітей і молоді, він називає любов і добро рушійною силою у процесі становлення особистості. Дидактичні засади, засновані на принципах гуманізму, акумульовані в його спеціальних педагогічних студіях та малій прозі (“Свій по званню”, “Презента”, “Світ учить розуму”, “Прогулка вверх”, “З кількох тисяч один”, “Незварені яблука” та ін.). З великим пієтетом і теплом змодельовані письменником образи вчителів Семена Гриника, Степана Джумака, Лупини, Петра – високодуховних інтелігентів, правдоборців, з вродженою культурою душі, з палким бажанням вивести народ із темряви, з твердим переконанням у святості свого фаху і причетності до великих зрушень у свідомості українського громадянства. Вони є провідниками тих гуманістичних принципів, бо письменник зміну державних і супільних інституцій пов’язував із самоусвідомленням людини передусім у царині духу і національної самосвідомості.

Світобаченням С.Коваліва обумовлене жанрово-тематичне розмаїття його художньої спадщини, в якій превалюючою є традиційна, селянська тема. Діалектично поєднавши традиційне і новаторське, митець знайшов нові шляхи розширення здобутків попередників в освоєнні цієї теми, показав своєрідне трактування подій, героїв, реалій побуту, праці. Не відступаючи від суспільного детермінування особи, він провадить художній аналіз психології особистості, заглиблюється у сплетіння думок, емоцій, почуттів, настроїв хлібороба, відтворює складний процес визрівання протесту в смиренній і терплячій душі селянина, показуючи соціальну зумовленість душевного складу своїх героїв: Степана Фасольки (“Громадські промисловці”), Томи Шрам’яка (“Суд”), Василя Хом’яка (“П’ятка”). І хоч психологізм у цих творах ще екстравертний, але він свідчить про наближення С.Коваліва до психологічної прози.

У прямому зв’язку з новаторськими пошуками автора відбувається і внутрішньожанрове розгалуження оповідання, в якому чітко простежується новелістична тенденція, що виявляється в драматичній загостреності подій, у їх психологічній наснаженості, лапідарності описів, у застосуванні діалогів, полілогів, внутрішнього мовлення (“Суд”, “П’ятка”, “Конокради”).

Новаторські шукання приводять письменника до створення надзвичайно об’ємної галереї “різних зайд” – лихварів, здекуційників, вїттів та інших ошуканців. Переборюючи тяжіння “дрібного факту” (І.Франко), С.Ковалів зумів надати йому значення типового явища, звинувачуючи не окремих “порочних” представників влади, а всю гнобительську систему, починаючи з місцевих “присяжних цуценьків” і кінчаючи “найсвятішим цісарем”.

Важливим образотворчим засобом в оповіданнях селянської тематики є прізвища. Вони мають різну семантику і емоційне забарвлення, доповнюють зовнішню і внутрішню характеристику зображеної автором особи, мають аксіологічний зміст. Умовно їх можна поділити на негативно-оцінні, коли йдеться про представників “синкліту нечестивців”, - пан Хапко (“П’ятка”), вїйт Черпачок (“Громадські промисловці”), радники Цап, Баран, Кобильник (“Велика війна”), присяжний Цуценька (“Ян Кабатека”, “Риболови”, “Громадські промисловці”), - і позитивно-оцінні, коли оповідається про простих селян: Голодна Ірина, Невмивана Теренька (“Риболови”), Яким Голопуп (“Громадські промисловці”), Бідунка (“На прічках”).

Села, в яких мешкають персонажі С.Коваліва, також номіновані з незвичайною виразністю: Голодовичі (“Ян Кабатека”), Податковичі (“Дід Карита”, “Поламаний Кальвін”), Бідуновичі (“Безжурність”); вони красномовно говорять, що там панує голод, біда, безвихідь.

У поезії письменника особливе місце відводиться такому маргінальному елементу як заголовок, який виконує роль позатекстуальної антиципації, що розширює семантичне поле художнього мовлення.

С.Ковалів, прагнучи з максимальною точністю і правдивістю передати “образки” з селянського життя, в яких узагальнювалися притаманні його добі явища суспільного характеру, не оминув і теми рекрутчини, яка була провідною у творчості багатьох майстрів слова: Ю.Федьковича (“Дезертир”, “В арешті”, “Мертвець”), Леся Мартовича (“Спиритко Бруццак”), В.Стефаніка (“Виводили з села”, “Стратився”), М.Яцківа (“Душі кланяються”, “У милосердній богині з кам’яним серцем”, “Христос у гарнізоні”), А.Чайковського (“Жовнір”, “Рекрут”, “Убили”), С.Яричевського (“Пан обер-лейтенант”), Є.Мандичевського (“Бранка”) тощо.

Традиційна тема рекрутчини постала у С.Коваліва не з художньої констатації відтворюваних подій, а з сюжетних структур, що спиралися на драматичні й трагічні конфлікти людини з дійсністю. Тож, створивши своєрідну трилогію (“Юрко Бубень”, 1891, “Спиритко Бруццак”, 1899; “Дезертир”, 1891), він разом з письменниками-сучасниками вніс свій вклад в опрацювання цієї теми.

Художній доробок С.Коваліва відбив і таку сторону селянської недолі, як вимушене залишення осілих місць і переїзд на чужину. Окремих творів на тему заморської еміграції письменник не написав, він розглядав її в контексті інших соціальних проблем в оповіданнях “Хто винен?”, “Американська крисаня”. Автора передусім цікавила психологія душі, яка дуже боліла при розставанні з рідною землею, з рідним народом, тому він і знаходив адекватні форми для її відтворення: свіжа метафорика, позначена впливом чуттєвого

синхронізму, імпресіоністичні пейзажі, суголосні настрою героїв, емоційно-експресивна лексика, які ще більшою мірою ліризували й драматизували оповідь.

Логічним продовженням селянської теми стала бориславська, якій письменник присвятив більше двадцяти творів, назвавши їх “образками з галицької Каліфорнії”. Насправді їх жанрова палітра виходить за межі авторської дефініції.

За характером оповіді й організації художнього матеріалу вони наближаються, як у натуралістів, до нарисів, ескізних зарисовок найбільш різючих фактів, що їх спостерігав письменник у центрі “галицької Содоми”. Витримані у спільному ключі, об’єднані спільною темою, вони розкривають її з різних боків, створюючи широку панорамність зображуваного, фіксує майже наукову об’єктивність і процесуальність часово-просторового континууму бориславського світу. У дисертації вони кваліфікуються бориславським циклом, єдність якого забезпечується змістовно-тематичними мотивами, які, перегукуючись, відтворюють трагедію людської особистості в капіталістичному суспільстві; ідеями, наскрізними образами, що переходять з оповідання в оповідання; деталями, подробицями, взятими “живцем” з конкретно локалізованої дійсності, які створюють ілюзію автентичності, художньо трансформуються і часто сублимуються в символ; і, насамкінець, присутністю авторського “я”, що у різних модифікаціях існує у кожному творі. Такі зв’язки притаманні новелістиці М.Черемшини (зокрема його збірці “Село вигибає”), Осипа Маковея (збірка “Криваве поле”), Катрі Гриневичевої (збірка “Непоборні”).

Всупереч пануючій у критичній літературі думці доведено, що бориславські оповідання С.Коваліва не є “доповненням до всього того, що відобразив у своїх прозових і поетичних творах автор циклу “Борислав”¹ або “продовженням знаменитого “бориславського циклу” І.Франка”². Вони – самостійний художній витвір, оригінальний за художньо-естетичною системою, і мають право на автономне існування.

Новаторство С.Коваліва у творах про “бориславське пекло” виявляється насамперед на змістово – тематичному рівні. За кількістю соціальної інформації вони навіть

1 Засенко О. Степан Ковалів // Історія української літератури: У 8 т.-К., 1969.-Т.4.-Кн.2.-С.90.

2 Колесник П. Українське оповідання // Антологія українського оповідання: В 4 т.-К., 1960.-Т.1.-С.18-19.

перевершують твори І.Франка. Митець на суд читачів виводить об'ємну галерею підприємців та їхніх прислужників-орендарів, наглядачів, касирів, шинкарів, ревізорів, які коштом і страдництвом, чужою працею наживали величезне багатство.

Проте значущість і своєрідність бориславського циклу С.Коваліва не вичерпується соціальним змістом. В ньому письменник торкається морально-етичних, психологічних проблем. Майже в кожному творі автор порушує проблему алієнації. Антигуманність, моральну ницість, порочність "різних зайд і пиявок" белетрист показує, не вдаючись до глибокої психології, обмежуючись їх зовнішньою характеристикою, видобуваючи зі свого арсеналу виражальних засобів гротеск, шарж, комічну деталь зовнішнього вигляду, оцінні лексеми негативного змісту, вульгаризми, специфічні тропи.

Антитезне ставлення автора до бідарів-ріпників. При їх окресленні відчувається позитивно-емоційна експресія митця, прагнення проникнути у внутрішній світ людини, відірваної від плуга, землі, загубленої в царстві "бориславської задухи". Тут письменник виступає справжнім знавцем людської психології, художньо досліджуючи такі психологічні феномени, як психологія злочину, психологія смерті ("Безконечний швіндель", "Дрогобицький Найда", "Дезертир"). А це означає, що С.Ковалів по-новаторськи розширював обрії мистецтва слова, торкаючись важливих проблем життя нації, створюючи нові людські типи, зображаючи психологію того прошарку, який довгий час був поза увагою письменників.

В ідейно-тематичній парадигмі прози С.Коваліва важливе місце посідають і твори педагогічного спрямування на теми взаємовідносин учителя з учнями ("В остатній лавці", "Додержали тайну", "З книги міра", "Незварені яблука", "З кількох тисяч один" та ін.). Ними С.Ковалів уперше в українській літературі створив оригінальний жанр педагогічного нарису. Наявність суб'єктивного елемента (часті авторські відступи, коментарі, пейзажі) надає їм особливої настроєвості, виражаючи глибоку гуманну суб'єктивність, яка відкриває в самому художнику людину з палким серцем і чуйною душею.

Свіжості і нетрадиційності цим творам надає яскраве зображення дитячих характерів, окреслених виразними деталями. Різні й неповторні, дітлахи складають яскравий оркестр надзвичайно цікавого дитячого світу.

Своєрідним продовженням шкільних студій талановитого педагога й белетриста є твори для дітей і про дітей, які за способом зображення внутрішнього світу персонажів умовно поділені на дві групи. В одній групі оповідань конфлікт проходить через душу героя, у процесі оповіді персонаж переживає еволюцію свого становлення, нерідко боротьбу самого з собою

(“Світ учить розуму”, “На прічках”, “Суєта про насущний”), в ньому відбувається ніби “нарощування” певних поступово набутих якостей. В іншій групі творів духовний світ маленького героя поданий статично, але кожен епізод, кожна картина художнього твору виявляє його нову, незнану сутність (“Хрущі”, “Гриби”, “Сліпий патрон”, “Американська крисаня” та ін.). Водночас в обох групах творів тими чи іншими обставинами, яскравими ситуаціями розкривається внутрішній світ персонажів. Урізноманітнюючи форми конфлікту, автор освітлює несподіваними променями складну і суперечливу у своєму становленні душу дитини.

Вирішуючи проблеми формування особистості підлітка, письменник урізноманітнює атрибутику жанру оповідання, створюючи новели виховання (“Світ учить розуму”, “На прічках”), оповідання долі (“Суєта про насущний”), оповідання з елементами новелістичної конструкції (“Додержали тайну”, “Американська крисаня”, “Сліпий патрон”).

Новаторство С.Коваліва у творах для дітей і про дітей виявляється насамперед у тому, що він уперше в українській літературі звернувся до зображення дитячої праці під землею (“Світ учить розуму”, “Суєта про насущний”). У творах І.Франка загалом тільки згадується про неї (діалог Германа із Стасюрою в повісті “Борислав сміється”).

Тонкий і глибокий психологічний аналіз, позначений як традиційними, так і новітніми формами проникнення у внутрішній світ дитини, порушення і вирішення цілого ряду проблем виховання без надмірного моралізаторства, ненав’язливо, з притаманною для його творчої манери делікатністю, уміння пробудити у читача співчуття і співпереживання – все це характерні риси творів С.Коваліва для дітей і про дітей.

Таким чином, мала проза С.Коваліва характеризується не так зміною тематики, як новою інтерпретацією вже опрацьованих тем та мотивів, але на новому рівні естетичного усвідомлення світу.

У II розділі “Стильові модифікації малої прози С.Коваліва” з’ясовуються особливості індивідуального стилю письменника, який поєднав екстремі різних літературних напрямів.

Синтезуюча здатність творчого методу митця виразно проявляється у процесі дослідження його конкретних художніх творів, зокрема селянської тематики. С.Ковалів, широко експлікуючи епізод за епізодом із селянського життя, виступає передусім як суворий реаліст (“Здрячі”, “Зваричі”, “Дід Карита”, “Громадські промисловці”, “Наслідки непорядності”, “Два дні в Івановій хаті”, “Ян Кабатек” тощо). Проте в них вже відчувається прагнення автора не тільки показати, описати галицьке суспільство в період “бурхливого розвитку капіталізму в сільському господарстві” (П.Хропко) і відкриття нафти біля Борислава та Дрогобича, а й

осмислити цей новий, досі незнаний світ і місце “маленької” людини в ньому як єдності природного й соціального начал, задуматися над сенсом подій, вчинків, моралі і того, що несе індустріалізація, як вона “впливає на різні рівні суспільства і на окрему душу” (М.Ткачук).

У прямому зв'язку з цим відбуваються і зміни в засобах зображення – спроби “обробляти” сюжети в дусі потоку свідомості, потоку світосприйняття. Тому на тлі, здавалося б, реалістичних оповідань і новел виділяються твори, написані в стилі імпресіонізму: “Безконечний швіндель”, “П’ятка”, “Дроворуб”, “Олекса Щупак”, “Замість”, “Дрогобицький Найда”.

Переорієнтація оповіді на кут зору героя, на потік свідомості змінювала її проблематику, виводячі зі сфери побутової й залучаючи до сфери психологічної та філософської. Художнє осмислення філософських категорій абсурду буття, страху, відчаю, страждання і смерті присутнє в новелах “Олекса Щупак”, “Дроворуб”, “Суд”, “П’ятка”, “Замість”, де автор вивчає екзистенційний стан селянина в “межових ситуаціях”, “ситуаціях вибору”, коли втрата сенсу власного буття штовхала його до фатальних рішень: вбивства брата (“Олекса Щупак”); бажання померти самому (“Дроворуб”) чи здійснити розправу над кривдниками (“Громадські промисловці”, “Суд”, “Дрогобицький Найда”).

Тісне переплетіння соціальної, психологічної і філософської проблематики в творах С.Коваліва спричиняло до стильового синкретизму і багатства нараційних форм. Так, у настроєвому образку “Замість”, ліричному етюді “Паска” потік свідомості доповнюється потоком світосприйняття.

У формі ліричного світовідчуття написаний автобіографічний цикл, в основу якого покладені спомини (саме таку жанрову ознаку дає їм автор), художня реалізація яких здійснюється через відтворення індивідуальних переживань дитини, але крізь призму бачення зрілої людини. Форма споминів у цих творах набуває різних модифікацій: власне спомини (“Моя перша їзда силою пари”, “Завіщане”) змінюються роздумами про минуле і майбутнє (“На Дрімайловім пустарищу”), напівмарення – вільним асоціюванням думок, вражень (“Кум з маленької хати”, “Сільські зіздарі”).

Письменник у циклі автобіографічних творів не ставить собі за мету вивести цілу галерею образів, а згадує лише ті, що засіли в глибинах його дитячої пам’яті і збереглися до старості літ. Відтворені крізь призму дитячого сприйняття, вони переростають у картини-враження. Автор рідко вдається до портретних описів, їх зображення подане і сприймається як самодостатній потік естетичної інформації через зорові, слухові й дотикові враження маленького героя-оповідача. У такому ключі письменник створює портрети тітки Оксани, Пилипа-легеня, Гринька-отарщика, писаря Ганкевича, матусі Лучачки (“Сільські зіздарі”), Максима-опиря

(“Кум з маленької хати”), Дмитра Комара (“Завіщане”), старенького священика (“Моя перша їзда силою пари”).

На рівні поетичної метафори сприймається й пейзаж у цих творах. Виписаний імпресіоністичними мазками, інколи поданий без фіксації кольорів, які, однак, легко асоціюються з такими знайомими предметами, як гори, дерева, він суголосний настрою персонажа.

В автобіографічних творах С.Коваліва і портрет, і чарівно-прекрасна природа Бескиду, і побутові деталі – все одухотворене, опоетизоване емоційною і вразливою натурою маленького оповідача. На передній план в них висуваються не події і вчинки героїв, а “модель ліричного світовідчуття” (Т.Гундорова), а це – ще один крок письменника до структури імпресіоністичної прози.

Імпресіоністичні елементи є і в творах С.Коваліва бориславського циклу. В оповіданнях “Добрий заробок”, “Ройтів шиб”, “Здрячі”, “Котюзі по заслугі” окремі картини (враження Клина і Сука від першого перебування в шахті, розправа селянина Микити Рила з жидом Ройтом, “процесові діла” Дмитра Мацюри, шахрайство Яця Темницького) передаються за допомогою плетива думок і образів, які ніби довільно накладаються одна на одну. У творах “Сорокаті штани”, “Дезертир”, “Хто винен?”, “Пригісник з Борислава” поряд з натуралістичним об’єктивізмом вкрапляються суб’єктивні імпресіоністичні конструкції, схвильоване мовлення персонажів, їх почуття, враження.

Синтезуюча здатність творчого методу С.Коваліва вступати у взаємозв’язки з елементами різних стилів, щоправда, з перевагою поезики натуралізму, більшою мірою виявляється в бориславському циклі. Дійсність в “галицькій Содомі” була такою жахливою і нестерпною, сповненою “гідких, мерзких і страшних предметів” (М.Подолінський), що її не можна було відтворити, остерігаючись неестетичних зворотів. С.Ковалів поділяв основний пафос Франкових правил (“У нас єдиний кодекс естетичний - життя”), дотримувався вимоги про те, що література повинна бути “образом життя, праці, бесіди і думок” (І.Франко) свого часу і літературною творчістю реалізував і поглиблював його теорію “наукового реалізму”, що, за твердженням Д.Наливайка, має типологічну спорідненість з натуралізмом, “конституючими домінантами” якого виступають сцієнтизм, об’єктивізм, світоглядний монізм і принцип життєподібності¹.

С.Ковалів, моделюючи неповторну картину своєї доби, у детальних описах процесу

¹ Наливайко Д. Проблеми натуралізму в українській літературі // Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців. – К., 1996. – С.118-120.

небезпечної, виснажливої роботи під землею, в коловороті капіталістичного виробництва, де “плач і скрежет зубів”, “регіт виродків світу”, в подробицях бориславського пейзажу, в змалюванні екстер’єрів, портретів робітників свідомо концентрував і дещо нагнітав натуралістичні елементи, які органічно вписуються в загальну канву оповіді і є художньо виправданими, адекватними щодо авторської мети, - не тільки справити епатуюче враження на реципієнта, “оживити” за допомогою “естетики потворного” притуплені смаки своїх співвітчизників, а й підвести читача до логічного умовиводу: соціальне зло і фізичне виснаження супроводжуються фізіологічним і психічним руйнуванням характеру, моральним виродженням, завмиранням духовних потреб і “владою звірячих, вегетативних інстинктів” (Т.Гундорова). Оповідання “Добрий заробок”, “Чічі”, “Дрогобицький Найда”, “Пригісник з Борислава” та ін. цілком вписуються в русло натуралістичної тенденції.

Поетика натуралізму з різним ступенем інтенсивності проявляється і в творах селянської тематики (“Мій похресник”, “Кого сеї неділі виб’ють?”, “Поламаний Кальвін”, “Спиритко Бруццак”), і в дитячих оповіданнях (“Хрущі”, “Гриби”, “Американська крисаня”).

І хоч твори С.Коваліва не відповідають світовим аналогам “чистого натуралізму”, вони дають достатні підстави твердити, що письменник примножував контекст натуралістичного напрямку, творцями якого в українській літературі в різний час і в різній мірі були І.Франко, О.Кониський, М.Павлик, А.Чайковський, О.Пчілка, Б.Грінченко, С.Черкасенко, В.Винниченко.

Орієнтація митця на конкретні життєві факти, прагнення передати їх з абсолютною достовірністю, більше унаочнити, навіть “сфотографувати” їх, щоб люди побачили реальний стан речей і захотіли його виправити в ім’я “ліпшої будущини” (І.Франко), часто робить неможливим розрізнити елементи натуралізму й реалізму в творчості С.Коваліва, демонструючи майстерну здатність митця синтезувати риси різних естетичних систем.

Натуралізм С.Коваліва тісно пов’язаний з гуманістично-просвітительськими ідеалами. Життя жорстоке, часом навіть жахливе, іноді непривабливе і тяжке, але в ньому є свої життєдайні сили, є цінності, заради яких варто жити. Люди можуть пиячити, як Іван Каламут (“Крашена господа”), можуть зломитися, як Яким Зелемін (“Дезертир”), можуть навіть стати злочинцями, як Дрогобицький Найда, чи віровідступниками, як Чічі (з однойменних творів), але в кожному з них прихований кращий вияв його особистості, яка деградує лише під згубним впливом середовища, а у відповідних умовах могла б розвинути до великого і справжнього, - запевняє С.Ковалів.

Саме в такий спосіб проявляється просвітницько-гуманістична тенденційність автора. Нею пояснюється й дидактичність більшості творів письменника, який глибоко переконаний в

тому, що й у негуманному суспільстві є сильні, яскраві особистості, які вивисуються над обставинами, зберігаючи попри все традиції релігійного благочестя, шану до одвічних законів етнетики. Це образи ідеальних героїв: Степана Тулюка (“Добрий заробок”), Матвія Виблика (“Писанка”), автохтона Литюка (“На Дрімайловім пустарищу”), Ганса Шваба (“Син Невимовного”), Тараса (“Суєта про насущний”) та багатьох інших, які є рупорами авторської ідеї: через культуру серця, розвиток і самовдосконалення душі, освіту, чесну і самовіддану працю письменник, як і митці-просвітителі, прагне перевиховати суспільство, змінити його на краще. Саме такою вбачається творчість С.Коваліва під кутом зору просвітительської естетики.

Правдиве відображення дійсності, осмислення соціально-економічних, морально-етичних і філософських проблем тогочасного життя стали складовими частинами багатовимірного реалізму С.Коваліва, який синтезував впливи різних стильових течій – просвітительської, натуралістичної, імпресіоністичної. Саме тенденція до стильового синкретизму вирізняє його прозу з-поміж творів інших новелістів і “старої”, і “нової” школи, визначає особливості його індивідуальної манери. Це дає підстави розглядати творчість митця як органічну складову частину процесу модернізації художньої свідомості в українській літературі кінця ХІХ-початку ХХ ст. і допомагає боротися з комплексом неповноцінності в оцінках значимості нашої літератури, що особливо актуально сьогодні, коли відроджується і оновлюється громадське і культурне життя України.

У **висновках** дисертації узагальнено результати спостережень над художніми особливостями малої прози С.Коваліва. Встановлено, що його художній доробок є оригінальним і своєрідним явищем, вплетеним в канву суспільних і літературних проблем кінця ХІХ-початку ХХ ст. Показано взаємодію педагогічної і літературної діяльності митця, окреслено еволюцію творчого голосу С.Коваліва, який починав у традиціях “старої” манери письма, але, зазнавши впливу “школи Франка” і “молодої генерації” українських прозаїків, оновив свою художню манеру, реалістичну поетику, не цураючись модерністських знахідок.

Дослідження малої прози С.Коваліва переконує в її жанровому та тематичному розмаїтті. Характерною ознакою творчості митця є нова інтерпретація раніше опрацьованих тем та мотивів, але вже на новому рівні естетичного усвідомлення світу.

Осмислення буття в творчості С.Коваліва виявляється через різне співвідношення чинників тріади “людина – суспільство - природа” і ґрунтується на національній ментальності, підложжям якої є тісний зв’язок українця зі “святою” землею, з усією природою. Але земля, її “влада”, суперечки навколо неї, особливо в епоху проникнення капіталу на село, стали джерелом багатьох соціальних конфліктів і особистісних трагедій в творах галицького письменника на

теми селянського життя. Відтак об'єктом авторського художнього розтину було не лише суспільство, а й людина, душа селянина, його внутрішній світ, особливо в межових ситуаціях соціальної безвиході й відчаю.

Вагому частину художньої спадщини митця складають твори бориславського циклу, які є “художньою фотографією” трагедії нафтоносного району Галичини на рубежі віків. Їх предметно-побутова фактура естетично функціональна, а “дрібні” моменти, деталі наповнені багатозначним змістом і, часом, виростають до символічно-філософських узагальнень.

Чільне місце в белетристиці С.Коваліва посідають твори педагогічного спрямування та оповідання і новели для дітей і про дітей. Вони є вагомим внеском в українську дитячу літературу. Тонкий психологічний аналіз внутрішнього світу дитини, її душі, імпульсів її поведінки, залучення до емоційної співучасті читача, виховна зорієнтованість, легкий, ненав'язливий дидактизм, пройнятий гуманністю, - прикметні ознаки цих творів.

Творчість С.Коваліва є показовою в тому плані, що демонструє механізм стильової еволюції не лише індивідуальної манери митця, а й українського літературного процесу загалом, виявляючи головну особливість, – нові якості не витісняють існуючі, а певним чином видозмінюють, трансформують їх, витворюючи реалізм нового рівня, в якому більшою чи меншою мірою втілилися елементи різних стильових тенденцій – просвітительської, натуралістичної, імпресіоністичної.

Стильовий синкретизм творчого методу письменника зумовлений багатьма чинниками: прагненням змалювати трагічні сторінки життя галицького суспільства в період розвитку нафтової промисловості в кінці XIX – початку XX ст., а головне - передати дух того складного часу, свідком якого він був, висловити своє ставлення до подій. Тому С.Ковалів поряд з реалістичною правдивістю, увагою до подієвого сюжету, користується й натуралістичним фактографізмом, застосовує також зображальні засоби імпресіонізму, художньо осмислює філософські категорії абсурду буття, страху, страждання, смерті. У його поезиці мають місце й елементи символіки, які є красномовними прикметами часу (образ Борислава та його екстер'єрів).

Своєрідністю малої прози С.Коваліва є її глибокий ліризм, який не тільки надає творам настроєвості, чуттєвості, а й допомагає узагальненому відтворенню певного історичного часу.

Творчі пошуки С.Коваліва в малому епічному жанрі позначені багатьма художніми знахідками, які засвідчують його еволюцію від традиційного реалістичного письма до

художнього моделювання дійсності, тому ніяк не можуть бути полишені поза увагою, оскільки являють вагомий внесок в українську літературу і українську духовність.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Педагогічні ідеї С.Коваліва та їх художня трансформація у малій прозі письменника // Наука і сучасність: Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: ІЗМН, 1998. – Ч.І. – С.190-197.
2. Імпресіоністичні елементи в художній структурі творів С.Коваліва // Придніпровський науковий вісник. - №119 (186). – грудень, 1998. – С.33-42.
3. Поетика натуралізму в бориславському циклі С.Коваліва // Наука і сучасність: : Зб. наук. праць НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 1999. – С.105-115.
4. Релігійно-християнські мотиви в творчості С.Коваліва // Сучасний погляд на літературу: Зб.наук. праць. – Вип 1. – К.: ІВЦ Держкомстату України. – 1999. – С.55-61.
5. Світ дитинства в творчості С.Коваліва // Українська література в загальноосвітній школі. – 2000. - № 1. – С.45-50.

Анотація

Колінько О.П. Мала проза С.Коваліва в контексті розвитку української літератури кінця XIX – початку XX ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2000.

У дисертації досліджується мала проза С.Коваліва у тісному зв'язку з естетико-філософським поступом його доби; з'ясовується реальна участь митця в розвитку українського літературного процесу кінця XIX – початку XX ст.; осмислюються його творчі зв'язки з представниками “старої” та “нової” генерації українського письменства; розкривається вплив “школи Франка” на формування його світоглядних позицій і становлення естетичних смаків і уподобань. Визначається новаторство Коваліва-прозаїка, що виразно виявляється не так на тематичному, як на формальному рівні, - новим трактуванням традиційних і вже опрацьованих тем, добором нових способів художнього осмислення дійсності, адекватних вимогам часу. На основі аналітико-синтетичного аналізу малої прози письменника з'ясовуються особливості його творчого методу, в якому поєднані екстремі різних літературних систем – реалістичної, натуралістичної, імпресіоністичної, які, різноструктурно й різнофункціонально взаємодіючи, витворюють реалізм якісно нового рівня.

Ключові слова: мала проза, жанр, проблематика, оповідач, стиль, стильові модифікації, натуралізм, реалізм, імпресіонізм, просвітительська естетика, “потік свідомості”, “потік світосприйняття”.

Аннотація

Колинько Е.П. Мала проза С.Ковалива в контексте розвитку української літератури кінця ХІХ – початку ХХ в. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2000.

В диссертации исследуется малая проза С.Ковалива в тесном контакте с эстетико-философской поступью эпохи, определяется место писателя в развитии украинского литературного процесса кінця ХІХ – початку ХХ в., осмысливаются его творческие связи с представителями “старой” и “новой” генерации украинских писателей; раскрывается влияние “школы Франка” на формирование его мировоззренческих позиций и становление эстетических идеалов.

Подчеркивается, что историософская парадигма С.Ковалива представляет собой своеобразный симбиоз просветительских и религиозно-христианских постулатов, соединенных с прогрессивными взглядами педагога-гуманиста. Это нашло отображение в создании и положительных героев, для которых знания, нравственность, самоотверженный труд – “золото, жемчуг бесценный” (С.Ковалив), и отрицательных, не умеющих реализовать свои природные возможности и способности (в силу пагубного влияния окружающей среды) и становящихся на путь разбоя или духовной измены.

Исследуется генезис творчества писателя и идейно-тематическое новаторство его малой прозы в диалектическом единстве традиционного и модернистского письма, акцентируется, что тема села, которой посвящена большая часть произведений писателя, разрабатывалась им на новом уровне эстетического осмысления бытия и места в нем “маленького” человека с его сложным внутренним миром чувств, эмоций, настроений. Это привело к модернизации художественного изображения: С.Ковалив начинает “обрабатывать” сюжеты в форме “потока сознания”, “потока мировосприятия” (новеллы “Олекса Щупак”, “Дроворуб”, “Суд”, “Пятка”, “Замить”), где изучает экзистенциальное состояние крестьянина в “граничных ситуациях” социальной безысходности и отчаяния.

Анализируется бориславский цикл С.Ковалива как самостоятельная художественно-эстетическая система, несмотря на типологическое родство с произведениями И.Франка этой

тематики; на уровне поэтики осмысливаются в нем проявления натурализма, которые в тесном единстве с элементами других художественных систем внесли положительный вклад в развитие натуралистического направления и приумножили его контекст в украинской литературе конца XIX – начала XX века.

В диссертации по-новому, с точки зрения современных достижений литературоведческой науки, прочитываются автобиографические, педагогические и детские произведения С.Ковалива, подчеркивается мастерство писателя, умеющего глубоко и тонко показать внутренний мир ребенка, его душу, импульсы его поведения. Исходя из аналитико-синтетического анализа малой прозы С.Ковалива, определяются особенности его творческого метода, обладающего способностью объединять экстремы разных литературных систем – реалистической в ее просветительском и классическом варианте, натуралистической, импрессионистической, которые, тесно взаимодействуя на структурном и функциональном уровнях, рожают реализм нового качества.

Ключевые слова: малая проза, жанр, проблематика, рассказчик, стиль, стилевые модификации, реализм, натурализм, импрессионизм, “поток сознания”, “поток мировосприятия”.

Summary

Kolinko E.P. Small prose works by Stephan Kovaliv in the context of the development of the Ukrainian literature at the end of XIX – at the beginning of XX – the century. – Manuscript.

The dissertation for being conferred Candidate of Philological Sciences Degree in speciality 10.01.01 - Ukrainian literature. – National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 2000.

The dissertation is devoted to the investigation of S.Kovaliv's small prose, which is in close contacts with aesthetic-philosophic process of his epoch; the author's real part in the development of the Ukrainian literary process at the end of XIX – at the beginning of XX-th century is ascertained. His creative connections and coming into being the aesthetic tastes and interests are revealed. Kovaliv's innovation as a prosaist is determined; that is traced significantly not only through the thematic, but already through the formal level by new tractation of traditional and treated topics by the usage of artistic interpretation of reality, that are adequate to demand of that time. On the base of the analitic-syntetic analys of the author's small prose the peculiarities of his own creative style are ascertained. It is able to unite the extremes of different literary systems – the realistic one in its educational and classical modifications and also naturalistic and impressionistic systems, which interact on different levels – both structural and functional and create an entirely new quality of Kovaliv's realism.

Key words: small prose, genre, problems, teller, style, stylistic modifications, naturalism, realism, impressionism, educational aesthetics, “the stream of consciousness”, “the stream of world’s perception”.